

Rad:
3
Quad:
9

WERKGROEP MIDDELNEDERLANDSE ARTESLITERATUUR

Cub:
27

Animæ ab unitatis perfectione in multitudinem numero

W-MAIL

Animæ ab imperfectione in perfectionem regressus

B 10000
Terra

F Terra

D 0
Terra

INHOUD

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE	2
• Met dank aan Erwin Huizenga	
• Vrijwilligers gezocht! Vacature W-mail – Vacature WEMAL	
• WEMAL-nieuwsflits	
• Hartelijk welkom! Nieuwe leden stellen zich voor	
• Nieuw digitaliseringsproject – Handschrift Hattem C 5	
W-MAIL INTERVIEWT ...	
• Drs. Noor Versélewel de Witt Hamer <i>Sacha Voogd</i>	8
AFSLUITING VAN HET BARTHOLOMEUSPROJECT	
• Ter inleiding <i>Frederiekje de Jongh</i>	13
• Context voor Bartholomeus <i>René van Stipriaan</i>	13
• Hoe de Bartholomeuseditie de editiewetenschap helpt te innoveren <i>Karina van Dalen-Oskam</i>	15
TOWARDS A CRITICAL EDITION ...	
• Towards a Critical Edition of Bartholomew the Englishman's <i>De proprietatibus rerum</i> : Editorial Principles, Goals, and Open Paths <i>Iolanda Ventura</i>	18

MET DANK AAN ERWIN HUIZENGA

In dit nummer nemen we afscheid van Erwin Huizenga als vaste *W-mail*medewerker vanaf het eerste uur! Erwin zat in de beginjaren in de redactie, maar daarnaast verzorgde hij vanaf het prille begin de rubriek 'Recente literatuur en recensies'. In de allereerste *W-mail* (najaar 1999) waren dat twee bladzijden met recente titels, maar we zagen Erwins rubriek uitdijen tot steeds meer titels, geregeld voorzien van persoonlijk commentaar of van uitgeversinformatie. En de laatste jaren werd de rubriek opgesierd met fraaie plaatjes van boekomslagen. Zo kon het gebeuren dat Erwin met zijn rubriek soms de halve *W-mail* vulde!

Als corrector weet ik hoe ongelooflijk precies Erwin is in het verzamelen en verwerken van alle gegevens, zodat het echt moeilijk was hem op een foutje te betrappen! Wij zijn hem dan ook zeer dankbaar dat hij dit al die jaren heeft willen doen en we hopen natuurlijk dat een van de leden dit stokje gaat overnemen, want deze bibliografie is een onmisbaar hulpparaat geworden voor alle artesliefhebbers. Ik had een droom dat Erwins bijdragen eens gebundeld zouden worden tot een bibliografie in boekvorm, en misschien gaat dat ooit nog gebeuren. Maar ondertussen gaan we mee met de vaart der volkeren en is op de WEMAL website de *Artes-bibliografie* van Erwin Huizenga integraal voor iedereen te raadplegen, steeds met de nieuwste aanvullingen. En dat is iets om trots op te zijn!

Namens bestuur en redactie, Noor Versélewel de Witt Hamer

VRIJWILLIGERS GEZOCHT!

VACATURE W-MAIL

De afgelopen tien jaar heeft Erwin Huizenga met veel enthousiasme twee keer per jaar een overzicht van recent verschenen literatuur en recensies in *W-mail* verzorgd. Helaas ziet Erwin zich genooddaakt hiermee te stoppen. Daarom is de redactie op zoek naar een actief WEMAL-lid dat deze taak op zich wil nemen.

De werkzaamheden bestaan uit het signaleren van wat er zoal verschijnt aan literatuur die voor het artes-onderzoek van belang kan zijn. Daarvoor zijn niet alleen boeken en tijdschriften die in druk verschijnen van belang, ook elektronische tijdschriftenversies en bronnen als *Medieval Review* kunnen materiaal opleveren.

Het gaat om een vacature op vrijwillige basis. Als je zin en tijd hebt om deze taak op je te nemen, kun je contact opnemen met één van de redactieleden (svoogd@xs4all.nl of frederiekjedejongh@gmail.com).

VACATURE WEMAL

Onlangs is de digitale editie van *Van den proprieteyten der dinghen* als eerste werk in een nieuwe, door WEMAL geïnitieerde digitale reeks verschenen. Dit brengt de noodzaak met zich mee om een aantal publicitaire stappen uit te voeren, zoals het verspreiden van persberichten en het (laten) vervaardigen van flyers.

WEMAL is dan ook op zoek naar een actief lid dat niet alleen deze taken, maar ook uitgebreidere publiciteitswerkzaamheden voor de werkgroep op zich wil nemen.

Het gaat om een vacature op vrijwillige basis. Als je zin en tijd hebt om deze taak op je te nemen, kun je contact opnemen met Orlanda Lie, voorzitter van het bestuur of Moniek Vis, secretaris (o.s.h.lie@uu.nl of moniekvis@gmail.com).

WEMAL-NIEUWSFLITS

Onlangs zijn de eerste WEMAL-nieuwsflitsen per e-mail verstuurd naar alle leden. De WEMAL-nieuwsflits is een aanvulling op *W-mail* en zal enkele keren per jaar verschijnen. Op deze manier kunnen we je sneller informeren over nieuwe activiteiten en de laatste ontwikkelingen binnen WEMAL.

De eerste reacties waren enthousiast; vele leden hebben aangegeven de digitale nieuwsbrief te willen blijven ontvangen. Er zijn echter ook leden van wie wij nog niks gehoord hebben. Dat kan zijn om verschillende redenen, bijvoorbeeld: er staat een verkeerd e-mailadres in onze ledenlijst, de nieuwsflits is tegengehouden door je spamfilter of wij hebben je e-mailadres niet.

Graag ontvangen wij van alle leden een antwoord op de vraag of je de WEMAL-nieuwsflits wilt blijven ontvangen. Er bestaat namelijk sinds vorig jaar een wettelijke verplichting deze vraag aan je voor te leggen voordat we je de nieuwsbrief kunnen blijven sturen. Als je al geantwoord hebt, hoeft dit niet nog een keer. Je antwoord, maar ook opmerkingen en ideeën kun je mailen naar Moniek Vis (moniekvis@gmail.com).

HARTELIJK WELKOM!

NIEUWE LEDEN STELLEN ZICH VOOR

In deze nieuwe rubriek geven wij nieuwe leden de gelegenheid zichzelf kort voor te stellen. De afgelopen maanden hebben wij de volgende leden mogen verwelkomen.

FRED BERGMAN UIT DEN HAAG

“Ik heb Middeleeuwse Geschiedenis gestudeerd aan de RUG. Aansluitend ben ik werkzaam geweest bij de vakgroep geschiedenis i.o. van de toenmalige R.U. Limburg en als oio aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In Maastricht heb ik een promotieonderzoek opgezet met de werktitel ‘Lepra en leprozen in de IJsselstreek, 1300-1600’. In dit onderzoek wordt de beeldvorming over lepra en leprozen in de Middelnederlandse letterkunde – waaronder artesliteratuur – geconfronteerd met hetgeen naar voren komt uit de archivalische bronnen over leprozen in de IJsselsteden

in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Het streven is het proefschrift naast mijn reguliere werkzaamheden af te ronden. Op de korte termijn verwacht ik een artikel te kunnen publiceren over de inhoud van het Middelnederlands artesverzamelhandschrift UB Amsterdam (Bruikleen KNMG) XV G 6 (= Repertorium Jansen-Sieben A310)."

RONALD BOELHOUWER UIT ROTTERDAM

Re-enactor chirurgijn van een legereenheid uit de laatveertiende eeuw.

KATTY DE BUNDEL UIT LEUVEN

"Ik heb Germaanse Talen (2000) en Middeleeuwse Studies (2001) gestuurd en ben in 2009 gepromoveerd aan de K.U. Leuven op het proefschrift *Van woerde tot woerde oft van synne te sinne. Petrus Naghel en het translatorium van de kartuis te Herne (ca. 1350-1400)*. Momenteel werk ik aan de K.U. Leuven aan een postdoc onderzoek naar geestelijke handleidingen voor kloosterzusters."

BINEKE GLAS UIT ZEIST

De vorige *W-mail* bevat een verslag van haar doctoraalscriptie over de gynaecologische tekst *Het boek van Albertus over vrouwengeheimen* (red.). "In 2008 ben ik als een van de laatste doctoraalstudenten in de Historische Letterkunde in Utrecht afgestudeerd bij Orlanda Lie op een 14de-eeuws gynaecologisch handschrift. Ik ben toen ook begonnen aan een digitale editie van dit handschrift in eLaborate, een klus die ik binnenkort weer wil oppakken, zodat deze tekst (waarvan het enige exemplaar zich in de universiteitsbibliotheek van Hamburg bevindt) voor verder onderzoek beschikbaar komt."

ERA GORDEAU UIT EMMEN

Ik heb in 1982 mijn doctoraalbul Nederlandse taal- en letterkunde behaald aan de RUG. Aansluitend heb ik 26 jaar gewerkt als lerares Nederlands op een havo-vwo-school in Hoogeveen. Daarnaast werk ik sinds een aantal jaren als vertaalster van boeken (vanuit het Engels). In 2010 heb ik, ter voorbereiding op een promotieonderzoek, aan de UvA de master Boekwetenschap en handschriftenkunde afgerond. Ik werk één dag per week als vrijwilligster in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, waar ik mij voornamelijk bezighoud met de identificatie en catalogisering

van middeleeuwse handschriftfragmenten. Mijn promotieonderzoek gaat over de overlevering van *Der leken spiegel* van Jan van Boendale.”

E.J. JONKMAN UIT WASSENAAR
Gespecialiseerd in medicijnen.

MARTINE MEUWESE UIT AMSTERDAM
Zij is kunsthistorica en gaat meewerken aan het WEMAL-project Platenboek.

Wie geïnteresseerd is in de volledige ledenlijst kan contact opnemen met de secretaris van WEMAL, Moniek Vis (moniekvis@gmail.com).

NIEUW DIGITALISERINGSPROJECT

HS HATTEM C 5 (STREEKMUSEUM HATTEM VOERMANHUIS)

Deze zomer gaat een groepje actieve WEMAL-leden van start met het digitaliseren van een vijftiende-eeuws papieren handschrift dat werd ontdekt door Dr. J.H. Sypkens Smit, huisarts te Hattem. Het eerste artikel over het Hattemse handschrift verscheen in 1983 (W.L. Braekman, ‘Een Hattems Handschrift: Belangrijke aanwinst voor de Middelnederlandse artes-literatuur’, *Volkskunde* 84 (1983), 301-331). Tot nog toe heeft alleen een klein gedeelte van dit omvangrijke handschrift (562 bladzijden) de aandacht getrokken van onderzoekers, namelijk de verzameling magische recepten (p. 134-140). Ten onrechte, want het handschrift bevat een rijkdom aan artesteksten die stuk voor stuk om aandacht schreeuwen. Op een klein aantal Latijnse en Franse geschriften na, is het merendeel van de teksten in het Middelnederlands geschreven.

De inhoud is bijzonder gevarieerd. Er is een Middelnederlandse prozavertaling van de *Secreta Secretorum*, een Latijnse vertaling van een in oorsprong Arabische encyclopedie in briefvorm over de regeerkunst, de gezondheid, astrologie en alchemie. Er is een Middelnederlands pesttraktaat dat aan de paus van Rome wordt toegeschreven. Er is ook een Latijns pesttraktaat, dat ingaat op de oorzaken van de ziekte en de zeven tekenen waaraan men kan zien dat deze zal toeslaan. Er is een Frans recept tegen pestbuilen en een Franse verhandeling over alchemie. Maar het meren-

deel bestaat uit Middelnederlandse teksten. Zo bevat het handschrift verhandelingen over flebotomie, chirurgie en uroscopie; er is een uitvoerige kruidenleer; diverse recepten voor medicinale wateren, oliën, zalven en kruiden; alchemistische recepten, en een gespecialiseerde verhandeling over de legering van edele metalen.

Dankzij de spontane medewerking van de directeur van het Streekmuseum, de conservator van de Hattemse bibliotheek en de conservatoren van de Universiteitsbibliotheek in Utrecht, zal het handschrift de komende maanden beschikbaar zijn voor ons digitaliseringsproject. Er zullen scans van het handschrift worden gemaakt, die via het editieprogramma eLaborate van het Huygens Instituut KNAW als basistekst zullen dienen bij het vervaardigen van een diplomatische transcriptie.

Inmiddels heeft zich een groep van 12 scribenten aangemeld voor dit nieuwe avontuur en je kunt je nog aansluiten (neem contact op met noorvdwh@planet.nl). We staan te trappelen om te beginnen!

Orlanda Lie

W-MAIL INTERVIEWT ...

DRS. NOOR VERSÉLEWEL DE WITT HAMER

In WEMAL-gelederen is Noor Versélewel de Witt Hamer zeker geen onbekende. Recentelijk heeft ze met veel enthousiasme het Bartholomeusproject gecoördineerd. De officiële presentatie van de digitale editie van Van den proprietyten der dinghen als eerste werk in een nieuwe, door WEMAL geïnitieerde digitale reeks vormt een mooie aanleiding voor een interview met deze veelzijdige 'hulpwetenschapper'.

Sacha Voogd

V: Je bent op latere leeftijd in Utrecht gaan studeren. Wat heb je daarvoor gedaan?

A: Het was oorspronkelijk wel de bedoeling dat ik na de middelbare school naar de universiteit zou gaan. Maar ik was nog te jong, 16 pas, en na een paar jaar allerlei andere dingen gedaan te hebben, kwam het er niet meer van. Ik heb toen diverse baantjes gehad, bijvoorbeeld op een bacteriologisch laboratorium en bij een fotozaak. Begin jaren 70 kwam ik terecht op de kunstacademie, waar ik drie jaar grafische vormgeving gestudeerd heb. Die opleiding bood me echter te weinig uitdaging; de docenten lieten ons erg vrij en ik had het idee dat ik in dat vak nooit meer dan een middelmatig niveau kon halen. Daarna ben ik vier jaar röntgenlaborante geweest, weer eens iets heel anders! En toen kwamen de kinderen en begon ik mee te werken in ons eigen bedrijfje. In die tijd, de meest relaxte tijd van mijn leven, heb ik ook veel vrijwilligerswerk gedaan, zoals dramales geven op de basisschool. Maar ergens bleef het

“... want soms is het monnikenwerk!”

Foto: Bram van Gerwen.

toch altijd kriebelen, en uiteindelijk vond ik de ultieme uitdaging bij de universiteit, waar ik 28 jaar na het verlaten van de schoolbanken alsnog begon aan een deeltijdstudie Nederlands, naast mijn werk als ondernemer in een aldoor groeiend bedrijf.

V: Waar komt je fascinatie voor de Medioneerlandistiek vandaan?

A: Ik ben altijd al geboeid geweest door de Middeleeuwen ... verhalen, kathedralen, kastelen, ruïnes, ridders en Vikingen. Bovendien houd ik erg van oude boeken. Tijdens mijn propedeuse Nederlands bezocht ik de informatiedagen voor andere opleidingen. De colleges van Bart Besamusca en Orlanda Lie hadden me al enthousiast gemaakt voor de Middelnederlandse literatuur. Ik heb overwogen om Keltisch te gaan studeren (ik ben dol op taal), maar dat was voor mij alleen interessant als ik een deel van de specialisatie in het buitenland zou volgen, wat op praktische bezwaren stuitte. Dus is het de brede opleiding Mediëvistiek geworden, met Latijn natuurlijk, een voltijd studie die ik in deeltijd tempo gevolgd heb. Tijdens mijn studie heb ik veel extra vakken gedaan en al mijn passies uitgeleefd; zo heb ik bijvoorbeeld handschriftenkunde als bijvak gevolgd bij professor Gumbert in Leiden.

V: Kon je goed omgaan met de combinatie van werk, studie en gezin?

A: Het is af en toe erg zwaar geweest, al was het destijds veel minder druk in ons bedrijf en was onze jongste zoon al 15 toen ik begon met studeren. Ik wil de dingen die ik doe graag zo goed mogelijk doen, maar met meerdere dingen tegelijk loop je het risico dat je alles maar half doet. Ik heb meermalen op het punt gestaan te stoppen met de opleiding, omdat ik het gewoon niet kon laten om perfectionistisch te zijn en het mezelf daardoor moeilijk maakte. Uiteindelijk heb ik een uitgebalanceerd vakkenpakket met goede resultaten afgerond, en dat was wat ik wilde om er ook mee aan de slag te kunnen.

V: Wat is je favoriete middeleeuwse verhaal?

A: Wat het eerste bij me opkomt (bij wie niet?) zijn alle verhalen rondom koning Artur. Maar bij nader inzien kies ik toch voor *Pillars of the Earth* van Ken Follet, een goed gedocumenteerde moderne roman over het bouwen van een kathedraal, want ook (middeleeuwse) bouwkunst is een gebied waarvoor ik veel belangstelling heb, en het is heerlijk daarover in romanvorm te lezen bij een goed glas wijn!

V: Je hebt een eigen transcriptiebureau. Welke werkzaamheden doe je daarvoor?

A: Met mijn wetenschappelijke bedrijfje, Transcribo, voer ik - nu nog sporadisch - betaalde opdrachten uit voor wetenschappers. Het gaat vooral om bronnenontsluiting: transcriptie en collatie van middeleeuwse teksten, en daarnaast codicologisch en paleografisch onderzoek, waarvan de resultaten in een beschrijving van het handschrift worden vastgelegd.

V: Heb je naast je wetenschappelijke activiteiten nog andere werkzaamheden?

A: Ja, want er moet brood op de plank komen! Ik ben nog steeds medevennoot in onze studio, die zich bezighoudt met grafische vormgeving en webdiensten. Binnen dit bedrijf, dat momenteel negen personeelsleden telt, doe ik alle werkzaamheden die te maken hebben met het financiële beleid, naast de dagelijkse administratie. Ook ben ik verantwoordelijk voor het personeelsmanagement en geef ik de planten water. Op dit moment zitten we in behoorlijk zwaar weer, vanwege de recessie, dus er gaat veel energie en tijd in zitten om het bedrijf overeind te houden.

V: In je scriptie over het Donum Dei noem je jezelf generalist-mediëvist. In hoeverre heb je die voorkeur voor een brede aanpak kunnen inzetten in het Bartholomeusproject?

A: Ook binnen het Bartholomeusproject heb ik gebruik kunnen maken van meerdere disciplines: codicologie, Middelnederlands en Latijn, precies de vakken waarop ik ben afgestudeerd. Meer in het algemeen ... door onderzoek vanuit een generalistische invalshoek, waarbij je de kennis en methoden van meerdere vakgebieden combineert, boek je vaak andere (hoewel niet noodzakelijkerwijs betere) resultaten dan wanneer je vanuit één discipline werkt. Ik vond het tijdens de studie ontzettend spannend en ook verrassend om te zien op welke conclusies je uitkomt als je verschillende vakgebieden combineert.

V: In 2007 heb je, samen met Mirjam Oort, een digitale editie verzorgd van de Middelnederlandse vertaling van Christine de Pizans Livre de la cité des dames. Denk jij dat digitale edities op termijn de papieren versies zullen vervangen?

A: Volgens mij zal er altijd een markt blijven voor 'gewone' boeken. Wetenschappers willen toch iets tastbaars in handen hebben, een mooi

boek! Bij de digitale edities van WEMAL lopen we nu tegen een van de nadelen aan: door het ontbreken van een traditionele uitgever, die bij een ‘gewoon’ boek alle publiciteit verzorgt, is er buiten de eigen (kleine) kring vaak maar weinig aandacht voor. Er wordt momenteel gesproken over een protocol voor de publiciteit rondom onze webedities. Terwijl digitale edities ook grote voordelen hebben: ze zijn beschikbaar voor een groot publiek en bovendien is het veel eenvoudiger een digitale tekst snel te doorzoeken. En een gecorrigeerde release is sneller en goedkoper te realiseren dan een herdruk van een boek. Tenslotte is de Bartholomeuseditie niet ‘eenvormig’ online beschikbaar, maar hebben zowel WEMAL als het Huygens Instituut, het INL en de DBNL de editie op hun website staan, waarbij ieder instituut de vormgeving en de gebruiksmogelijkheden aan zijn specifieke doeleinden heeft aangepast.

V: Je noemt jezelf nadrukkelijk ‘hulpwetenschapper’. Hoe zie jij jouw wetenschappelijke rol?

A: Vanaf het moment dat ik voor het eerst las over ‘bronnenontsluiting’ wist ik dat daar mijn toekomst lag. Een betrouwbare diplomatische transcriptie van een tekst is de basis voor elke bewerking of wetenschappelijk onderzoek dat daarop volgt. Naast mijn vakkennis heb ik daarbij profijt van een ambachtelijke instelling, want soms is het monnikenwerk! En in mijn visie staat ook de codicologie, zoals ik die bedrijf, in dienst van andere wetenschappen. Een systematische beschrijving van een handschrift kan gegevens opleveren voor het onderzoek naar vragen als ‘door wie’, ‘wanneer’, ‘waar’, ‘waarom’ en ‘voor wie’ de tekst is (over)geschreven of het boek is gemaakt. Ik ga verder niet inhoudelijk in op de tekst, maar mijn - mag ik hopen - wetenschappelijk verantwoorde transcripties en beschrijvingen staan anderen ten dienst voor allerlei soorten (con)textueel onderzoek.

V: Zou je in de toekomst nog eens willen promoveren?

A: In de afgelopen jaren heb ik zeker enkele leuke onderwerpen voorbij zien komen, maar ik betwijfel sterk of ik de levensstijl die bij zo’n promotieonderzoek hoort nog op zou kunnen brengen. Ik zie mezelf niet direct een jaar of vier, vijf in afzondering leven en bezig zijn met één onderwerp. Als ik die keuze zou maken, zou dat afbreuk doen aan de taak die ik nu via WEMAL op me heb genomen: het beschikbaar maken van teksten voor wetenschappers. Dat is een taak die ik ook ontzettend

belangrijk vind en daar ligt wellicht nog een levenswerk voor mij in het verschiet. Omdat ik nu eenmaal niet alles tegelijk goed kan doen en in mijn werk voor absolute kwaliteit ga, kies ik er dan toch voor om verder te gaan op het pad dat ik al ben ingeslagen.

V: Er staan inmiddels twee nieuwe digitale WEMAL-projecten op stapel, waarbij je een belangrijke rol zult spelen. Wat kunnen we in de toekomst nog meer van je verwachten?

A: Bij die projecten gaat het om de digitale edities van het *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur* van Ria Jansen-Sieben en het vijftiende-eeuwse arteshandschrift Hattem C 5. Voor dat laatste project ben ik vooralsnog dagelijks coördinator en er hebben zich inmiddels een aantal vrijwilligers aangemeld. We zullen waarschijnlijk beginnen met een bijeenkomst, waarin we de paleografische eigenaardigheden van dit handschrift onder de loep nemen.

Verder is het mijn droom om in de toekomst (als ik zeeën van tijd heb) met een ervaren groep in hoog tempo edities van middeleeuwse teksten voor te bereiden. Daarvoor moeten we wel onderzoeken welke teksten het eerst in aanmerking zouden komen, dus waar wetenschappers het meeste behoefte aan hebben (vraag en aanbod: daar komt de ondernemer om de hoek). Zelf heb ik een voorkeur voor artesliteratuur, omdat dit binnen de wetenschap nog een redelijk onontgonnen terrein is. Bovendien gaat het vaak om teksten met een hoge moeilijkheidsgraad, die een enorme uitdaging bieden. En tja, ik krijg nu eenmaal eerder rode oortjes van een wetenschappelijke verhandeling dan van een ridderroman!

AFSLUITING VAN HET BARTHOLOMEUSPROJECT

TER INLEIDING

Frederiekje de Jongh (redactie)

De digitale editie van *Van den proprieteyten der dinghen* van Bartholomeus Engelsman is online! De studiedag op vrijdag 5 maart stond dan ook grotendeels in het teken van de afsluiting van het Bartholomeus-project. Karina van Dalen-Oskam van het Huygens Instituut KNAW, Katrien Depuydt van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie en René van Stipriaan van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren demonstreerden de betekenis van de digitale editie van *Van den proprieteyten der dinghen* voor de projecten van hun instituten en ze lieten zien welke mogelijkheden hun projecten (in de toekomst) scheppen voor onderzoekers van de Nederlandse literatuur. Daarna gaf Iolanda Ventura (Westfälische Wilhelms-Universität Münster) een lezing over het project ter vervaardiging van een Latijnse kritische editie van *De proprietatibus rerum*. Wie niet aanwezig kon zijn op deze studiedag, of wie het allemaal niet meer zo precies weet, kan alles nog eens rustig nalezen in deze *W-mail*. Helaas had Katrien Depuydt door omstandigheden geen gelegenheid om haar presentatie tot een artikel om te werken. Wie geïnteresseerd is in de betekenis van de digitale editie van *Van den proprieteyten der dinghen* voor de Taalbank Nederlands en het diachrone lexicon GiGaNt of wie nieuwsgierig is naar de functie die deze twee hulpmiddelen kunnen vervullen voor de medioneerlandicus, kan terecht op de website van het INL: <http://www.inl.nl>.

CONTEXT VOOR BARTHOLOMEUS

René van Stipriaan (DBNL)

VAN DEN PROPRIETeyTEN DER DINGHEN IN DE DIGITALE BIBLIOTHEEK VOOR DE NEDERLANDSE LETTEREN (DBNL)

Binnen drie jaar zal de hele Nederlandse literatuur van vóór 1500 in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren te vinden, te doorzoeken en te onderzoeken moeten zijn. En we hopen dat snel de hele

arteliteratuur zal volgen. Met de transcriptie van het imposante *Van den proprieteyten der dinghen* uit 1485 is het hart van de middeleeuwse non-fictie al aanwezig. Het is, als staaltje van volhardend vrijwilligerswerk, meteen een van de meest imposante projecten binnen het geheel van de DBNL.

De laatste jaren heeft de bedding van de DBNL zich aanzienlijk verbreed. Van een neerlandistische vakbibliotheek ontwikkelt www.dbnl.org zich steeds meer tot een cultuurhistorische website. Literaire teksten krijgen er de nodige context, niet alleen door het beschikbaar komen van informatie over de auteur en alle mogelijke vakliteratuur, maar ook van contemporaine bronnen die inzicht geven in de leef- en denkwereld van Nederlanders uit voorbije eeuwen. Dat kunnen gezaghebbende en erkend invloedrijke verhandelingen zijn, maar ook pamfletten, tijdschriften en andere enigszins marginale teksten, die in het verleden hoogstens met grote moeite in het onderzoek betrokken konden worden. Met het doorzoekbaar worden van grote digitale corpora worden voorheen perifere teksten opeens een integraal onderdeel van een groter geheel. De digitale versie van een encyclopedische tekst als die van Anglicus eist in die contextualisering een bijzondere positie op. Ze geeft niet alleen inzicht in de vijftiende-eeuwse adaptatie van een dertiende-eeuwse en wellicht al enigszins verouderde kennisbron, maar ook in de toenmalige manier van spreken over alle mogelijke zaken des levens.

Van den proprieteyten toont ons de toenmalige microkosmos en macrokosmos, en bij enigszins diepere lectuur ontdekken we ook de obsessies, frustratie en angsten van de late middeleeuwers: neem de volgende zin uit een passage over de deugden die aan een goede echtgenote worden toegeschreven: 'simpel in habijt, sober in haer beroeren, scalck in haer begheren, scamel in haer opsien, eersaem in haer dragen, rijp in haer voertganc, scamel int openbaer, speliken mit haren man ende vrolic [enz]'. Kuisheid en hartstochtelijkheid worden er doeltreffend in gecombineerd. In vergelijkbare bronnen uit latere eeuwen zullen we waarschijnlijk niet of hoogstens met moeite zo'n ingetogen en toch levenslustige visie vinden.

De komende jaren zal dit diachrone perspectief wellicht steeds belangrijker worden, wanneer we de visie van Bartholomeus zonder veel moeite kunnen confronteren met die van 18de, 19de, 20ste en 21ste-eeuwse encyclopedisten. Binnen de DBNL zal te zijner tijd ongetwijfeld ruimte ontstaan om encyclopedische teksten op het niveau van trefwoorden en

ingangen onderling met elkaar te vergelijken. We zullen dan wellicht gaan zien dat kennis niet alleen maar groeit, maar soms ook afneemt.

HOE DE BARTHOLOMEUSEDITIE DE EDITIEWETENSCHAP HELPT INNOVEREN *Karina van Dalen-Oskam (Huygens Instituut - KNAW)*

Digitale teksten zijn in enkele jaren een belangrijk nieuw hulpmiddel voor zowel geesteswetenschappers als in de geesteswetenschappen geïnteresseerden geworden. Ze maken dat onderzoekers hun werk sneller kunnen uitvoeren, omdat ze niet meer naar de bibliotheek hoeven of omdat ze van te voren kunnen checken welke teksten ze wel of niet nader hoeven te bekijken. Geïnteresseerden kunnen zich via het internet veel gemakkelijker een beeld vormen van wat de Nederlandse taal en letteren in het verleden hebben opgeleverd. De toegankelijkheid van teksten is dus aanzienlijk vergroot.

Maar digitale teksten maken ook nieuwe manieren van onderzoek mogelijk. Vragen die we nooit eerder konden stellen omdat het onmenselijk veel handwerk zou impliceren om ze te beantwoorden, beginnen nu wel in aanmerking te komen voor beantwoording. Allerlei computerprogramma's kunnen helpen om inzicht te krijgen in woordenschat, stijl, auteurschap, genre, en zo verder. Er zijn nog niet zo veel van die programma's, omdat er nog niet genoeg digitale teksten in een machine-leesbaar formaat beschikbaar zijn waarop de programmatuur goed te testen is. Het Huygens Instituut wil nationaal en internationaal voorop lopen in het stellen en beantwoorden van voorheen onbeantwoordbare vragen door nieuwe methoden en technieken te gebruiken, en daar zelf programmatuur voor te ontwikkelen die ook aan andere gebruikers beschikbaar gesteld kan worden. Maar voordat we daar helemaal in kunnen duiken, moeten er meer digitale edities beschikbaar komen.

Om de digitale beschikbaarstelling van teksten te versnellen, heeft het Huygens Instituut eLaborate ontwikkeld, een programma waarmee online door groepen samengewerkt kan worden aan een teksteditie op basis van de scans van de te editeren tekst, in handschrift of druk. Het programma is zo ingericht dat editeurs online de scans van de tekst in kwestie kunnen bekijken en erop kunnen inzoomen, en in een tekstvak daaronder de tekst kunnen transcriberen en annoteren. De annotaties kunnen gecategoriseerd worden, zodat er later apart op te zoeken is en

zodat ze een eigen opmaak kunnen krijgen in de digitale editie die uit de werkomgeving wordt afgeleid.

Het grote voordeel voor het Huygens Instituut is dat edities die binnen eLaborate worden gemaakt al gelijk het juiste technische formaat hebben om op het web voor gebruikers ter beschikking gesteld te worden, en dat het gemakkelijk is om de lay-out van elementen te wijzigen of om gebruikers de kans te geven elementen onzichtbaar te maken en weer op te roepen zodra zij ze toch weer willen bekijken (bijvoorbeeld de regelnummers en de cursivering van de afkortingen in de Bartholomeuseditie). Het klinkt wellicht heel simpel, maar tekstedities die gemaakt zijn in Word of WordPerfect zijn alleen met heel veel extra werk om te zetten naar een digitale editie, omdat er allerlei onzichtbare codes zijn die software in de war schoppen. Bovendien zijn deze programma's gericht op een visuele, papieren weergave, en is het erg moeilijk om vooruit te lopen op hoe je bijvoorbeeld links naar annotaties of informatie elders zou kunnen aanleggen. Door al online aan de editie te werken kan een editor daar veel beter over nadenken en daar nieuwe ideeën over ontwikkelen.

Maar programmatuur als eLaborate wordt alleen maar gebruikt als het ook gemakkelijk en prettig is om erin te werken. Daarom zocht het Huygens Instituut naar een aantal editieprojecten die al tijdens het ontwikkelwerk aan de programmatuur met eLaborate wilden werken, zodat we konden zien wat er al wel handig en uitnodigend werkte en waar nog aanpassingen of toevoegingen moeten worden gedaan. Het Bartholomeusproject was voor ons een uitgelezen mogelijkheid om te zien hoe een relatief grote groep aan een editie zou kunnen samenwerken. In totaal zo'n vijftientwintig vrijwilligers van WEMAL hebben meegewerkt aan de editie en hebben zo een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van die software. We hebben verschillende wijzigingen en verbeteringen in de programmatuur kunnen doorvoeren. Ook staan er een aantal nieuwe wensen op de lijst van te ontwikkelen mogelijkheden in de nieuwe versie van eLaborate waar we momenteel aan werken. De vrijwilligers van WEMAL hebben zo een belangrijke bijdrage geleverd aan de innovatie van het digitaal editeren en beschikbaarstellen van tekst, waarvoor het Huygens Instituut hen zeer dankbaar is. We zien uit naar het volgende samenwerkingsproject!

*Illustratie bij boek 6 in Van den proprieteyten der dinghen
(Amsterdam, UB, Ned. Inc. 29a, f. 104v).*

TOWARDS A CRITICAL EDITION OF BARTHOLOMEW THE ENGLISHMAN'S *DE PROPRIETATIBUS RERUM*: EDITORIAL PRINCIPLES, GOALS, AND OPEN PATHS

Iolanda Ventura (WWU Münster)

INTRODUCTION

During the last decades, the interest for the literary genre of medieval encyclopaedias has constantly grown. Several scholars devoted their efforts to the analysis of specific encyclopaedic texts, their sources and their structures, to the study of specific types of encyclopaedias, to the definition of the essential features of both Latin and vernacular encyclopaedic collections. Special research centres, such as the 'Atelier Vincent de Beauvais' (Université Nancy2, France) or the 'Project D: Die Rolle der Enzyklopädie im Prozeß der Ausweitung pragmatischer Schriftlichkeit' of the 'Sonderforschungsbereich 231: Träger, Felder, Formen pragmatischer Schriftlichkeit im Mittelalter' (Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Germany) were created with the specific aim of promoting the knowledge of Latin encyclopaedias and, especially, of the Latin collections written during the thirteenth century, the so-called 'Golden Age' of medieval encyclopaedic culture.

The project of edition of Bartholomew the Englishman's *De proprietatibus rerum* has its origins in the interest shown for this text and in the researches carried out by H. Meyer on the nature, the structure, and the purpose of the work, as well as on its manuscript tradition and its reception, by B. Van den Abeele on the diffusion and the reception of Latin encyclopaedias between the thirteenth and the fifteenth century, and by B. Ribémont on the French translation of Bartholomew's encyclopaedia made by J. Corbechon for Charles V. These studies have clearly shown that Bartholomew's *De proprietatibus rerum* was a particularly important work, for it offered a clear account on the main branches of medieval knowledge and, with its rich apparatus of marginal notes delivering an

allegorical interpretation of the data collected in the text, a potential array of moral interpretations of nature to be used, for instance, for preaching. Moreover, the presence of several translations into different vernacular languages clearly demonstrates its meaning for readers who did not master Latin, but nevertheless felt the desire to improve their knowledge of the natural world.

Both in Latin and in vernacular form, Bartholomew's *De proprietatibus rerum* was guaranteed a wide diffusion and a long success from the Middle Ages to the seventeenth century. The particular meaning of the text, its large diffusion, and its wide use during the Middle Ages increased the need of a critical edition. The task did not appear (and still does not appear) to be particularly easy. Complicating factors included the extension of the text, the large number of manuscripts preserving it, and, last but not least, the fact that our project represents the first attempt of editing a Medieval Latin encyclopaedia in its complete form, with a critical apparatus and a source commentary, and with the corpus of allegorical marginal notes accompanying it in many manuscripts. In order to start and continue the editing enterprise, a particular work methodology had to be developed, specific rules had to be established, and important questions had to be answered. In the following sections, I shall give a description of our editorial praxis, of the challenges we face, of the goals we have, and of the open research paths we hope to help closing with our work as editors.

PART I: THE EDITORIAL WORK, ITS PREMISES, ITS CHALLENGES

Bartholomew's encyclopaedia *De proprietatibus rerum* ranks among the best-sellers of the Late Middle Ages. More than 200 Latin manuscripts preserve the work in different versions and forms, but some more witnesses are likely to be discovered. Their selection was not an easy task. The decision was not made easier by the high level of contamination shown by the manuscripts. An encyclopaedia, like other scientific or technical works, was actually considered by scribes and/or by users as a sort of work platform they could easily and freely re-work by adding further material, by cutting away sections that were not considered useful or

well updated, by summarizing paragraphs that were seen as excessively long, or by fusing the text offered by two different previous manuscripts. Consequently, we were confronted with the impossibility of establishing a real *stemma codicum*, and had to search for more pragmatic criteria.

First of all, we had to take into account that a partial edition of *De proprietatibus rerum* already existed. In 1977, R. James Long had published an edition of books III and IV, based on two manuscripts preserved in the Bibliothèque Nationale de France in Paris, the codices BnF, lat. 16098 and BnF, lat. 16099. He considered both manuscripts important, since they had been bequeathed to the former library of Sorbonne University by two illustrious medieval philosophers and scientists, Godefroi de Fontaines and Pierre de Limoges. Long's use of such manuscripts implied their presence in our edition, too, and ensured continuity between the two projects.

A second criterion for the selection of our manuscripts was represented by our intention of working with codices belonging, if not to the same specific family, to the same branch of the manuscript tradition. More specifically, we intended to work with a selection of witnesses showing the diffusion and the use of Bartholomew's *De proprietatibus rerum* in Northern France between the thirteenth and the fourteenth century. In our intention, this selection of manuscripts and their variant readings should design a path leading from the preliminary diffusion of the Latin work (or, at least, from the most ancient known manuscripts) to the Latin text used by J. Corbechon for his French translation. In this way, we intended to produce a 'dynamic' text developing and changing through decades and centuries and, at the same time, to provide a direct link to, and an explanation of, the nature, the content, and the form of the Old French text, which we intended to publish together with the Latin original.

The process of selection I have just recalled resulted in the choice of 5 manuscripts:

- Paris, BnF, lat. 16098 (A);
- Paris, BnF, lat. 16099 (B);
- København, Det Kongelige Bibliotek, GKS 213 2 (C);
- Cambridge, Fitzwilliam Museum, CFM 15 (D);
- Paris, Bibl. Sorbonne, MS 123 (E).

If our premises and goals as editors were clear, the reality of the editorial practice helped us to refine our project, to learn more about the nature, the structure, and the content of a Latin encyclopaedia, and, above all, to master its treatment.

First of all, our intention of editing the Latin original text and the Old French translation made by J. Corbechon together could not be held. Several technical and methodological reasons lead us to separate the two editions. The different extension of the chapters and of the critical and sources apparatus, and the necessity of providing each edition with its own layout, made a double edition impossible. Furthermore, we had to acknowledge that, by putting together the Latin and the French texts, we faced the risk of transforming the edition of the French translation into a 'surrogate', an 'appendix' of the Latin original text, where editorial choices in favour or against a variant reading in the former were determined by the status of the latter. The same danger was seen in the commentary: the notes devoted to the French text could be reduced to entries supplying data the notes on the Latin original could, or would, not include (such as remarks on linguistic, lexicographic, or stylistic features of the vernacular text).

The edition of the Latin text turned out to be equally difficult. While establishing the text, we had to acknowledge that the high level of contamination of manuscripts, the consistent number of internal corrections, and the presence, in the manuscript BnF, lat. 16099, of interlinear or marginal alternative readings implying a thorough collation of the content with another (unknown) codex witnessing a different redaction, made it impossible for us to choose a reliable *manuscript de base*.

Finally, while working on the text, we became aware of the very particular nature of the work we were editing. Bartholomew's *De proprietatibus rerum* turned out to be something more than a simple, coherent, organically structured collection of scientific data. It is a more complex book whose sections showed different ways and strategies of internal organization. With that in mind, we had to re-consider the form and the goals of our commentaries carefully, and had to adopt a 'pragmatic approach' instead of a non-flexible methodology. In the next paragraph, I shall provide a short account on our editorial policy.

PART II: EDITORIAL STRATEGIES

Our “pragmatic approach” resulted in the establishment of some more specific rules and strategies. Our goals were clear: we aimed at offering a clear and accessible text, at delivering a precise picture of the work, its allegorical marginal notes, and of its scientific background, and at opening the path to new researches without exerting a strong influence on the readers and users of the edition. In other terms, since the edition of an encyclopaedia is a work in progress, we had to fix some limits, and point to the work still to be done. Here, I shall offer a brief summary of the strategies and rules we developed:

a) As far as the text was concerned, we decided in favour of the classical orthographic form of the words, with the exception of the technical terms belonging to the various branches of knowledge and to the subject of each book (for instance, names of plants or illnesses). Such terms were preserved in the form witnessed by the majority of manuscripts. In this way, we hoped to provide specialists in linguistics with some useful material for the study of the development of scientific and philosophic vocabulary.

b) The critical apparatus was made as slim and accessible as possible, by eliminating ‘minor’ entries, leaving aside simple orthographic variant readings and/or internal corrections made by the scribes.

c) We tried to make little use of conjectures. In some cases, we turned to the original sources to help, especially when confronted with a strongly corrupted portion of the text. Nevertheless, we strongly opposed the choice of adapting Bartholomew’s text to the content of its sources, ignoring the textual development of both the encyclopaedia and its reference texts and, above all, the value of the text, which could not be reduced to a simple copy-paste of excerpts derived from other sources.

d) While dealing with the allegorical marginal notes, we decided to attempt an accurate reproduction of the page layout witnessed by the Latin manuscripts. Thus, we chose to place the marginal notes next to the text, and not in a special apparatus, in order to provide a logic and under-

standable link between the content of the encyclopaedia and its allegorical explanation. In this way, we hoped to provide readers and users of the edition with a clear picture of the organization of the text and of its *marginalia*, without preventing them from forming their own picture of the role of allegory in *De proprietatibus rerum*.

The concrete dealing with the marginal notes allowed us – and the author of this article in particular – to become better acquainted with the technique employed by the unknown redactor of the marginal notes. While accomplishing this part of the work, I realized that a certain logic permeated the marginal notes. The anonymous author of the notes did not offer a coherent moralization and a one-to-one connection between the object of the chapter and one single vice or virtue, but chose to interpret some selected words and objects in a positive or negative way. Both the *res/verba* and the allegorical explanations re-appear with the same connection throughout the text. For example: the mention of a disease was constantly accompanied by the same allegorical interpretation throughout book XVII; the same phenomenon characterized the references to parts of plants like the roots or the flowers, or to accidents like the growth, blossoming, and death of the plants.

That coherence could lead to the attribution of the marginal notes to a single author, who did not only use the same kind of allegorical interpretation, but also carefully selected the textual elements to be moralized, and provided them with a coherent allegorical interpretation. By doing that, he did not necessarily take into account the function they had in a specific part of the encyclopaedic text. This discovery gave us a better idea of the strategies of allegorical interpretation displayed in *De proprietatibus rerum*.

e) The source apparatus and the correspondent commentaries were limited to the necessary by leaving out all sort of redundant comments. For example, we did not discuss how the compiler used and adapted form and content of his reference texts to his work and to the needs of his public. We rather wanted our readers to develop their own idea of the strategies of use of the sources. A more difficult choice was represented by the decision to leave out an apparatus of ‘loci paralleli’ comparing the different ways in which thirteenth century compilers described the various elements of nature and of the sources they used. In other terms,

we did not intend to emphasize or describe in details all similarities and differences in the treatment of a specific matters in the encyclopaedic texts written by Vincent of Beauvais, Thomas of Cantimpré, or Alexander Nequam. Nonetheless, we had to admit some exceptions to that rule according to the particular nature of the encyclopaedia and its connections with contemporary scientific and philosophic culture. The recall of those exceptions leads me to the third and last point of my presentation, which we can define as ‘the future of the critical edition of *De proprietatibus rerum*’.

PART III: THE FUTURE OF THE CRITICAL EDITION OF *DE PROPRIETATIBUS RERUM* : GOALS, EXPECTATIONS, AND OPEN PATHS

1. The new Latin Text

While working at the edition of *De proprietatibus rerum*, we became increasingly aware of the particular nature of Bartholomew’s encyclopaedia, which cannot be defined as a simple collection of excerpts derived from different sources, but is a complex scientific ‘universe’. We had (and still have) to make ourselves as editors, and our readers as users, better acquainted with the sophisticated compiling technique employed by Bartholomew, with his rich cultural background, and with his connections to previous and contemporary philosophic and scientific culture. On the other hand, we did not believe (and still do not believe) that our editorial work would supply final answers to those questions. On the contrary: it is our task to portrait Bartholomew as compiler and his encyclopaedia in a way that will encourage further studies. Here, I shall offer some more details on Bartholomew’s compiling technique and cultural background:

a) As far as the compiling technique is concerned, it is evident that our author does not organize all sections of his encyclopaedia in the same way. Without any doubt, the textual traditions of the different branches of knowledge, the authority of their representative authors, as well as the strategies developed by such authors or ‘*auctoritates*’ influenced Bartholomew’s choices as compiler and lead to the creation of different ways of organizing the material. For instance, the books devoted to precious stones, plants, and animals (respectively, book XVI, XVII, and XVIII) can

be regarded as well-ordered collections of excerpts dominated (in the macrostructure) by the alphabetical order and (in the microstructure of the single chapters) by the presence of some authorities, each of which rules over a specific branch of knowledge, conveys a specific type of information, and is placed in a specific part of the chapter. Several chapters of book XVII open with a section dealing with lexicography or etymology represented by Isidore of Sevilla's *Ethimologiae*, which is followed by a section on natural history usually relying on Pliny's *Naturalis historia*. Those chapters end with some notions of pharmacy based on Dioscorides' *De material medica* or Platearius' *Circa instans*. Here, the macrostructure of the books seems to follow the rules established by the rich literary tradition of the lapidaries, the herbals, and the bestiaries, and of medieval vocabularies, whereas the microstructure of the single chapters displays a coherent organization where types of data are inserted in a precise place and accompanied by a representative source.

A different system of structuring the material is represented by the books devoted to theology, philosophy, or astronomy. Those sections appear to be more similar to small (and necessarily simplified) theological, philosophic, or scientific treatises, and were probably meant to provide easy access to highly complex matters like Trinitarian theology, angelology, soul theories, astronomy, and astrology.

In order to interpret Bartholomew's way of treating those topics and those branches of knowledge better, we had to solve specific problems, and to treat each book in a specific way. For instance, we had to go far beyond the simple identification of primary sources, and attempted to point at the connections between our compiler and the contemporary literature of philosophic compendia. A practical example of such kind of work is represented by the account on human soul included in book III of *De proprietatibus rerum*. Here, Bartholomew offers a list of definitions of the soul recalling the one incorporated in the version of Michael Scot's *Liber introductorius* preserved in the manuscript Madrid, Bibl. Escorial, MS f.III.8. Unfortunately, we do not know whether Bartholomew reproduced this list from a (now lost) manuscript of the *Liber introductorius*, or a later compiler included an excerpt derived from book III of *De proprietatibus rerum* in the body of the *Liber introductorius*. The scholars involved in a project of edition of Michael Scot's treatise will be able to answer the question more precisely.

Nevertheless, it was our task to point to the similarities between the two works, and, consequently, to the exchanges of data and ideas between an encyclopaedia and a scientific treatise. In that case, we believe that the editor must provide readers with the necessary information in order to encourage further researches, without influencing them. What is important, however, is to stress that there is a coherent tradition in developing specific strategies of transmission of knowledge within the texts devoted to the specific branches of knowledge, the general scientific treatises, and the encyclopaedias, and to make readers aware of the intersections between them.

b) My allusion to the evidence of a crossing of various textual traditions helps me moving to the second task we had (and still have) to fulfil as editors: the reconstruction of Bartholomew the Englishman's cultural background. A long tradition of study has tried to find Bartholomew's place within the history of medieval encyclopaedic culture, and to compare him with contemporary encyclopaedic compilers like Thomas of Cantimpré or Vincent of Beauvais. While working at the preparation of the critical edition, we are becoming more and more aware of the work that is still to be done, and of what is yet to be discovered. Bartholomew is not an isolated learned compiler sitting in his room and copying the book he had on his desk. On the contrary: he is someone living at the centre of an extremely lively cultural milieu, that is thirteenth century Paris, and later Magdeburg, and as a *lector Bibliae* he is somebody deeply involved in the process of transmission of scientific knowledge and of its adaptation to the needs of fellow theologians and Biblical scholars.

How could the richness of this culture and the complex system of connections between theology, philosophy, natural science, and Biblical exegesis be transmitted to our readers? We planned not to include an apparatus of 'loci paralleli', which would be huge, confusing, and above all incomplete. Instead, we decided to limit our search for reference texts to the direct sources. However, we could use (and we did use) the Introductions to the single books to provide suggestions for further researches on similarities between *De proprietatibus rerum* and some contemporary texts and types of texts. More particularly, we tried to emphasize the connections between Bartholomew the Englishman and the contemporary theological culture (like in B. Roling's Introduction to book II of *De pro-*

prietatibus rerum on angelology), or to place him into a wider cultural context involving scientific texts, encyclopaedias, Biblical exegesis, and the literature of preaching aids (as I did in my own Introduction to book XVII on plants).

Nonetheless, we are aware that the goal of linking Bartholomew the Englishman and his encyclopaedia to the contemporary is far from being accomplished. Many questions are still open. For instance, we know now that some sections of *De proprietatibus rerum* (among them, some chapters dealing with plants or products derived from the vegetal world) bear some striking similarities to the correspondent entries included in William Brito's *Expositiones vocabulorum Bibliae*. Both authors were members of the Franciscan order, both lived and wrote during the first half of the thirteenth century. However, at the present stage of researches, it is not possible to affirm with certitude whether one copied from the other, or both shared a common source. But nobody can deny that they both belonged to the same trends of producing lexicographic and encyclopaedic tools for Biblical scholars where things mentioned in the Bible and their names were described and discussed.

A second, unexplored territory is represented by the tradition of the Commentaries on Peter Lombard's *Sentences*. The importance of that work for medieval theology cannot be exaggerated: no educated theologian could do without it. Therefore, we must assume that Bartholomew was acquainted with that work and made use of it, probably together with some unidentified commentaries. However, we still do not know the level of impact Peter's *Sentences* had on Bartholomew's theology and angelology, and on his interpretation of the Creation. We could point to some evidence of the presence of such work in the encyclopaedia, but we are aware that the question is far from being answered.

A last, but not less important, question that we could only raise, but not fully answer concerns the role played by Aristotle and the *corpus aristotelicum* in Bartholomew's encyclopaedia. Our Franciscan compiler wrote his encyclopaedia around 1230, that is precisely when the Aristotelian corpus was getting at the same time extremely influential and deeply controversial. Bartholomew does not show the same approach to Aristotelian works throughout the encyclopaedia. Some sections appear to be more dependent on Aristotle than others, perhaps because their subjects would benefit more from the help of other sources, such as Pliny's *Natu-*

ralis historia. Sometimes, Aristotle's function within a book is limited and very well defined. In book XVII, the Pseudo-Aristotelian *De plantis* is used with the aim of providing a general introduction and description of the vegetal world, but is later abandoned. This apparently fluctuant presence of Aristotle and his work can be explained by the nature of his works, by the level of authority each of them had reached and by their capacity of affirming themselves against potential 'competitors', or finally by the controversial nature and image achieved by some of them. However, all those explanations still have to be verified, and a more complete picture still has to be drawn.

2. The Latin Text and the Vernacular Translations

As I have pointed out before, we had originally planned to edit the Latin text together with the French translation made by J. Corbechon. This plan was later abandoned. Nevertheless, the cooperation with our 'fellow project' coordinated by J. Ducos (Université Paris IV-Sorbonne), B. Ribémont (Université Orléans), and B. Van den Abeele (UCL Louvain-la-Neuve) has never been interrupted, and we always profit from the results achieved by our colleagues.

On the other hand, the project of edition of Corbechon's translation is not the only one dealing with a vernacular translation of *De proprietatibus rerum*. In actual facts, the last decade has been characterized by a growing interest for the vernacular versions of Bartholomew's *De proprietatibus rerum*, and by the start of several projects of edition of such versions. For the editors of the Latin text, it is indispensable to develop a fruitful exchange of information with the members of those projects, among which I should recall:

1) The edition of the Provençal translation, directed by P. Ricketts (University of Birmingham);

2) The edition of the Italian translation made by V. Belcalzer, prepared by R. Casapullo (Istituto Suor Orsola Benincasa, Naples; first volume has just been completed, and is now in press);

3) The edition of one of the two Spanish translations, prepared by E. Eggar (Ruhr-Universität Bochum);

4) *Last but not least*, the edition of the Dutch translation.

More is still to be done on the tradition of the German translations. No new studies are dealing, for instance, with Michael Baumann, whose work is not without meaning for the German reception of *De proprietatibus rerum*. Nonetheless, we can be optimistic. In comparison with the last decades, the situation has radically changed, and Bartholomew's *De proprietatibus rerum* is not only known through the English translation made by J. Trevisa, edited in 1988 by a group of scholars coordinated by M.C. Seymour.

The existence of several projects of edition of vernacular translations of *De proprietatibus rerum* raises a very simple, but important question: How can we, editors of the Latin text, be helpful to scholars working on the vernacular translations? What kind of information are we expected to deliver? The answer is not easy, and I shall not attempt to provide it. However, let me at least suggest that, perhaps, several answers are possible, according to the different levels and aspects of the edited text:

1) If we consider the text itself, we notice that all previous analysis have been conducted by comparing the vernacular text with the Latin one provided by the edition Frankfurt a.M. 1601. Unfortunately, the seventeenth century edition witnesses a strong tendency to edit the text according to the classical Latin rules, a lack of acquaintance with medieval scientific and philosophic sources, and a certain tendency to 'simplify' the reading when the available text was not clear. The comparison of the vernacular texts with this 'non-critical' edition leads to the discovery of discrepancies between Latin and vernacular texts that should be reconsidered according to the new Latin text.

2) At second instance, let us consider the editorial choices (mostly our conjectures) and our critical apparatus, which show the history of the text and its developments and corruptions: how can, and should, the editor of the vernacular text evaluate them? And which role does a corrupted text play in the edition of the vernacular translation? Let us suppose, for instance, that a word or a sentence was already corrupted in the most ancient and authoritative manuscripts. It is probable that the Latin text used by the translator included the same corrupted text, and should therefore become more valuable for the editor of the vernacular version than our conjecture and our 'corrected' or polished form.

3) Thirdly, we have to take into account the compiler's vocabulary and, conversely, our decision of reproducing the most frequently occurring orthographic form of the technical terms. Here, I wonder whether this decision can be of any use for the edition of a vernacular translation and for the analysis of the Latinisms it may show.

4) Finally, the questions concerning the sources and the structure of the different books should take into account both the Latin version and the vernacular translations. As far as I can see, several scholars have stressed the selective approach the translators show vis-à-vis the library of sources displayed by Bartholomew, and the disappearance of some reference texts and/or excerpts. However, no one has noticed before that Bartholomew himself does not behave coherently as a compiler, but changes his compiling technique according to the subject and of the textual tradition related to it, and that the various sections of *De proprietatibus rerum* do not share the same structure and strategies of internal organization. Therefore, I think that scholars should focus on content and structure of each book, and identify the specific characteristics of each section both in its Latin and in its vernacular form, before moving toward a general evaluation of the translation(s). In other terms, we cannot imagine that a translator would keep a coherent approach vis-à-vis the encyclopaedia, when the encyclopaedia itself was a complex and heterogeneous collection. For instance: should we imagine that a process of selection (or of addition by the way of explanation) would be different in a more 'scientific' book and in a more 'philosophical' one?

PART IV: CONCLUSIONS

I hope to have shown that the edition of Bartholomew's *De proprietatibus rerum* represents a point of departure for further researches, and by no means a conclusion. Moreover, I believe that the edition of the Latin original version should not be considered as an isolated text, but should always be seen in connection with the analysis and the editing of the vernacular versions. Surely, our choice of Latin manuscripts cannot answer all questions concerning the Latin text each translator had at his disposal. However, we hope to have been able to provide our readers with useful

material to work with. Finally, we do not see our research group and the critical edition we are producing as an isolated project that cannot (and would not) interact with other similar initiatives. On the contrary, we encourage and promote any exchange of information with scholars working on the vernacular versions, in order to achieve a better reconstruction of the history of *De proprietatibus rerum*.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

–H. Meyer, *Die Enzyklopädie des Bartholomaeus Anglicus. Untersuchungen zur Überlieferungs- und Rezeptionsgeschichte von 'De proprietatibus rerum'*, Wilhelm Fink Verlag, Münstersche Mittelalter-Schriften 77 (München: Fink, 2000).

–B. Van den Abeele, *Fortune et mutations des encyclopédies latines durant le Moyen Age tardif*, Thèse d'Habilitation à l'enseignement supérieur, (Université Catholique de Louvain: Louvain-la-Neuve, 2007, forthcoming).

–B. Ribémont, *Le Livre des propriétés des choses. Une encyclopédie au XIVe siècle*, (Stock: Paris, 1999).

–Id., 'Jean Corbechon, un traducteur encyclopédiste au XIVe siècle', *Cahiers de Recherches Médiévales (XIIIe-XVe s.)*, 6 (1999), pp. 75-97.

–Id., 'Encyclopédie et traduction: le double prologue du *Livre des propriétés des choses*', in *Seuils de l'uvre dans le texte médiéval*, ed. E. Baumgartner, L. Harf-Lancner, (Presses de la Sorbonne Nouvelle: Paris, 2002), vol. I, pp. 59-88.

–*Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit. Akten des Kolloquiums des Projekts D im Sonderforschungsbereich 231 (29.11.-1.12. 1996)*, ed. C. Meier, Münstersche Mittelalter-Schriften, 78 (München: Fink, 2002).

–*Bartholomäus Anglicus, De proprietatibus rerum: Texte latin et réception vernaculaire / Lateinischer Text und volkssprachige Rezeption (Actes du colloque international, Münster, 9-11.10.2003)*, ed. B. Van den Abeele and H. Meyer, *De Diversis Artibus* 74, N.S. 37 (Turnhout: Brepols, 2005).

–*Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum, Libri I-IV*, ed. B. Van den Abeele, H. Meyer, M. Twomey, B. Roling, R. J. Long, *De Diversis Artibus* 78, N.S. 41 (Turnhout: Brepols, 2007).

–*Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum, Liber XVII*, ed. Iolanda Ventura, *De Diversis Artibus* 79, N.S. 42 (Turnhout: Brepols, 2007).

WEBSITES

- Atelier Vincent de Beauvais (Université Nancy2):

<http://www.univ-nancy2.fr/MOYENAGE/VincentdeBeauvais/vdbeau.htm>

- Project D: Die Rolle der Enzyklopädie im Prozeß der Ausweitung pragmatischer Schriftlichkeit (Westfälische Wilhelms-Universität Münster):

<http://www.unimuenster.de/geschichte/mittelalterschriftlichkeit>

WEMAL

BESTUUR

Orlanda S. Lie, voorzitter
University College Utrecht
Postbus 80145, 3508 TC Utrecht
030-2539980
o.s.h.lie@uu.nl

**Moniek Vis, secretaris
en ledenadministratie**
moniekvis@gmail.com

Lenny Veltman, penningmeester
010-4614030
lm.veltman@kpnplanet.nl

WEBSITE-BEHEER

Andrea van Leerdam
(webredacteur faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht)

De adreslijst van de leden wordt op
verzoek per e-mail toegezonden.
Contributie: € 10,- per jaar

COLOFON

W-MAIL

Tijdschrift van de Werkgroep
Middel nederlandse Artesliteratuur
(WEMAL)
ISSN 1570-6133
Jaargang 11 (2010) nummer 1

REDACTIE

Frederickje de Jongh
06-41575916
frederickjedejongh@gmail.com

Noor Versélewel de Witt Hamer
040-2065220
noorvdwh@planet.nl

Sacha Voogd
svoogd@xs4all.com

VORMGEVING EN DRUK

Teo van Gerwen Design, Waalre

Omslagillustratie uit: A. Roob,
Alchemie & mystiek. Keulen 1997,
p. 282.